

SÖZCÜK / KELİME TÜRLERİ

Hazırlayan:
Dr. Mustafa Altun

Son Güncelleme: 4 Mayıs 2009
www.dilbilimi.net

GİRİŞ

1. AD / İSİM
2. ÖNAD / SIFAT
3. ADIL / ZAMİR
4. BELİRTEÇ / ZARF
5. İLGEÇ / EDAT
6. BAĞLAÇ
7. ÜNLEM
8. EYLEM / FİİL (Bu bölüm başlığı şu anda yok!)

GİRİŞ

Sözcüğün Tanımı

Bir sözcük, anlam yüklenen, az çok birbirine sıkı sıkı bağlı bir ya da daha fazla biçimbirimden (morfe) oluşan, ses değeri taşıyan dil birimidir. Sözcükler, bir kök ve ona bağlı bir ya da daha fazla ekten oluşabilir. Sözcükler bir araya gelerek sözcük öbekleri, cümlecik ve cümleleri meydana getirirler.

Sözcük biçimleri¹

1. **Ortografik Sözcükler** : Yalnızca yazılı metinlerde varlığını gösteren sözcüklerdir, konuşmada varlıkları yoktur. Bu bağlamda sözcük, iki boşluk arasında kalan ses birliği olarak tanımlanabilir. Örnekler: Since, the, beginnings, of...

2. **Fonolojik Sözcükler**: Fonolojik sözcükler, yalnızca tek bir temel vurgu içerirler: The rest of the books'll have to go here. Rest, books, have, go ve here sözcükleri fonolojik sözcüklerdir. İngilizcede sözcük kabul edilen bazı ifadeler Türkçede sözcüklere eklenmiş çekim ve yapım eklerinden oluşmaktadır: in the room: odada, my eye: gözüm vb.

3. **Sözlük maddeleri**: Bir sözlüksel madde, bir sözlüğü oluşturan sözcüklerin anlamlarını içeren bir sözcüktür.

4. Alıntı Sözcükler:

5. Bükün ve Türetme:

6. Çok-parçalı ve süreksiz sözcükler:

7. Anamlı ve dilbilgisel sözcükler:

8. Sözcük işlevini yitirmiş biçimbirimler: dahi anlamındaki da: ben de, güzeldir sözcüğündeki dir eki, durur biçiminin kısalmasıyla oluşmuştur.

9. Kısaltılmış biçimler

9.1. Kısaltma biçimleri: prof.: profesör, dr. : doktor vb.

9.2. Sözcük ifade eden işaret: +, x, & vb.

9.3. Kısaltma ya da kaynaştırma: I am yerine I'm

9.4. Kısa ad ve ilharfcilik : THY: Türk Hava Yolları, A: Ahmet, AIDS: acquired immuno-deficiency syndrome, masar²

9.5. Kırpık biçimler: telefon sözcüğünden tel, profesör yerine prof

10. Bütün dillerde sözcük var mı? Kaipiarulliniuk: The two of them were apparently really hungry.

¹ Larry Trask, "What is a word?", Sussex Üniversitesi Dil bilimi ve İngiliz Dili Bölümü, http://www.sussex.ac.uk/linguistics/documents/essay_-_what_is_a_word.pdf (18 Şubat 2008'de ziyaret edilmiştir.) adlı çalışmadan özetlenerek ve örnekleri Türkçeden verilmek suretiyle aktarılmıştır.

² "(Arabî aylardan muharrem, safer ile rebülevvelin başlarındaki mim, sad ve rı harflerinin birleştirilmesinden) Yeniçerilere üç ayda bir verilen paradan muharrem, safer ve rebülevvel aylarına âit olanı [Diğerleri recec, reşen ve lezez'dir]." İlhan Ayverdi (2005), **Misalli Büyük Türkçe Sözlük** (3 Cilt), Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2. cilt, s. 1945

1. ADLAR (İSİMLER)

Adlar, evrendeki bütün canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, durumları, bütün bunların birbirleriyle olan ilgilerini karşılayan sözcüklerdir

ÖR: kuş, ağaç, yastık, akıl, ağlama, yargı, gezegen.

1 a) Bildirdikleri Varlıkların Özelliklerine Göre Adlar

I- Özel Ad : Tek bir varlığa verilen ve yalnız o varlığı tanıtan adlar. Kişi, hayvan, yer, dil, din, mezhep, millet, ülke, kitap, gazete, kurum dernek, okul adları özel adlardır.

ÖR: Kerem, Aslı ; Karabaş, Tekir; İstanbul, İzmir; Türkler, İngilizler, Araplar; Türkiye, Azerbaycan; Türkçe, İngilizce; Müslümanlık, Hanefilik; Milliyet, Yeni Hayat; İstanbul Üniversitesi, Türk Hava Yolları .

II- Tür (Cins) Adı : Aynı türden varlıkları gösteren kelimelere tür adı denir.Vücutun organlarının adları, akrabalık, hayvan ve bitki adları, araç adları bu adlara girer.

ÖR: baş, gövde, ayak; ana, baba, dayı; kedi, ağaç; çekiç, tabak.

1 b) Varlıkların Oluşlarına Göre Adlar

I- Somut Ad : Duyularımızla algıladığımız varlıklara verilen adlardır.

ÖR: çiçek, kalem, bardak, iğne.

II- Soyut Ad : Duyularla algılanamayan ancak akıl yoluyla idrak edilen kavramları gösteren adlardır.

ÖR: sevgi, insanlık, mutluluk, hak, neşe.

III- İş ve Eylem Gösteren Adlar : Fiil kök ve gövdelerine getirilen *-mak; -me* ve *-ş* ekleriyle türetilen adlardır.

ÖR: uçuş, okuma, konuşmak

1 c) Niceliklerine Göre Adlar

I- Tekil Ad: Aynı türden varlıkların tek olanıdır.

ÖR: oda, öğrenci, Ankara, Ali

II- Çoğul Ad: Türkçede adın birden çok olduğunu göstermek için *-lar(-ler)* çoğul eki kullanılır. Tekil adlara gelerek onları çoğul yapar.

- ÖR:**
- * Ayşeler, teyzemler (aile ve grup adı);
 - * Fatih'ler, Kanuni'ler (belirtilen kişilere benzeyenler);
 - * kemirgenler, sürüngenler (birçok özelliği ortak olan topluluklar);
 - * insanlar, gökler (çoğul anlamı taşıyan tekil adların anlamını güçlendirmek için);
 - * yalvarmalar, yakarmalar (abartı);
 - * Beyfendi gelmediler mi? (saygı)

III- Topluluk Adı: Biçim bakımından tekil olan ancak çoğul bir topluluğu andıran sözcüklerdir.

ÖR: ordu, sürü, takım, bölük, sınıf.

1 ç) Ad Durumları

I- Yalın Durum: Çekim eklerinden hiçbirini almamış durumudur. Genel olarak cümlede özne görevini yüklenirler.

ÖR: "*Vapur*, kayalık sahilimize uğramaya cesaret edemedi."
"*Davranış*, insanın aynasıdır."

II- Yükleme(Belirtme) Durumu: *+ı(/+i, +u/+ü)* ekiyle adın taşıdığı kavramın etkilendiği belirtilir. Bu durum eki, geçişli fiili tümleyerek cümlede nesne görevinde kullanılır.

ÖR: "*Kitabı* sonuna kadar zevkle okudum."
" Uzaktan *evi* gördüm."

II- Yönelme Durumu: Yönelme durumunda adın belirttiği kavrama yönelik, dönüş söz konusudur. Bu durum, *ada (+a/+e)* ekinin getirilmesiyle sağlanır.

ÖR: *Üç yüz bin liraya* pantolon aldım. (karşılığında)
Perşembeye görüşürüz. (zaman)
Bu kitapları *masaya* bırakın. (yer bildirir.)
Bu şiiri *sana* yazacağım. (için, amaç)
Zamanla büyüdü, *çoluk çocuğa* karıştı. (ikileme yapar)
Evine bağlı bir adam olarak biliniyordu. (sıfat)

IV- Bulunma(Kalma) Durumu: *+da(/+de, +ta/+te)* ekinin getirilmesiyle "kalma, içinde olma" durumu oluşturulur. Diğer kullanımları ise:

ÖR: *Bayramda görüşürüz.* (zaman)
Bu konuda hiç endişe duymadı. (dolaylı tümleç)
Türkiye'de nüfus her yıl % 2 artıyor. (yer ve içinde olma)
Üretim onda dokuzu ihraç ediyor.(kesir sayı sıfatında)
Orda burda başıboş dolaşmaktan usanmadı. (ikileme)

V- Çıkma Durumu: *+dan(/+den, +tan/+ten)* ekinin getirilmesiyle "çıkma, ayrılma" durumu oluşturulur. Diğer kullanımları ise:

ÖR: *Balı camdan kavanoza aktardılar.* (sıfat)
Pamuktan yumuşak bir ele sahipti. (benzetmeli karşılaştırma)
Pastadan tabağınıza alır mısınız ? (bütünün parçası)
Öğrencilerden kimisi daha sıkı çalışıyor. (tamlayan eki durumunda)

1 d) Ad Tamlamaları

Bir adın başka bir adla kurduğu gruba ad tamlaması adı verilir.Birinci unsura **tamlayan** ikinci unsura **tamlanan** denir. Tamlanan unsur daima iyelik üçüncü şahıs eki alır.

I- Belirtili Ad Tamlaması: Tamlayan unsurun *+nın(/+nin; +ın/+in)* tamlayan eki almış durumudur. Tamlanan iyelik eki almıştır.

ÖR: *oda+nın kapı+s+ı, su+y+un ses+i, ne+y+in ne+s+i, İstanbul+un bahar+ı*

II+ Belirtisiz Ad Tamlaması: Tamlayan unsurun ek almaması durumudur. Sadece tamlananda iyelik eki vardır.

ÖR: * okul *çanta+s+ı, yolcu tren+i, yemek masa+s+ı* (tür adı)
* ayva *reçel+i, üzüm su+y+u, yaprak dolma+s+ı* (yiyeceklerin neden yapıldığı)
* Ankara *bal+ı, Pisagor teorem+i, Amasya elma+s+ı* (çıkış yeri bildirir.)
* Adapazar+ı, Konya *ova+s+ı, Kuşada+s+ı* (yer adı)
* 93 *harb+i, 1988 bahar+ı, 1453 yıl+ı* (zaman)
* mısır *püskül+ü, kestane reng+i* (gibi, benzer anlamında)
* yumurtasarı+s+ı, limonküf+ü, ayvaçürüğü+ü (renk bildirir)
* Milliyet *gazete+s+i, Göl İnsan+lari,Türk Dil Kurum+u, Halk Banka+s+ı, Kadıköy Belediye+s+i, Cuma gün+ü, Aralık ay+ı* (gazete,kitap, kurum, gün, ay bildiren adlar kurar)

- * edebiyat *öğretmen+i*, *evkadın+i*, *cumhurbaşkanı+i* (meslek ve ünvan)
- * Türk *misafirperverliği+i*, Hollanda *lâle+s+i*, Fransız *mutfağı+i* (milletle ilgili özellikleri bildirir)³

III- Takısız Ad Tamlaması: Hem tamlayanın hem de tamlananın ek almadan anlamca bütünleşmesiyle oluşan tamlamadır. Tamlayan tamlananın neden yapıldığını bildirir.

- ÖR:**
- * demir *çivi*, altın *bilezik*, tahta *masa* (tamlayanın yapıldığı maddeyi bildirir)
 - * yufka *yürek*, elma *yanak*, kiraz *dudak* (tamlananın neye benzediği)
 - * Çanakkale, Galatasaray, Pamukkale (yer adı)
 - * erkek *kardeş*, kız *kardeş*, Doktor *Ahmet* (akrabalık ve san adları)
 - * kepeçkulak, karga *burun*, armut *kafa* (deyim)
 - * [arka *kapı*, sağ *el*, ön *balkon* (yer ve yön bildirir) (sıfat)
 - * on *beş*, iki *bin*, elli yedi *kuruş*, üç *litre* (sıra sayıları) (sıfat)]⁴

IV- Zincirleme Ad Tamlaması: Tamlayanı, tamlananı ya da her ikisi de tamlama olan tamlamalardır.

- ÖR:** taş duvar-ın *kalıntı-s-ı*,
Ali-nin demir *cetvel-i*,
tahta masa ayağı-1-nin *renkli cila-s-ı*

2 e) Yapılarına göre Adlar:

I- Basit Adlar: Ek almamış adlardır.

ÖR: yol, deniz, masa, çocuk, ağaç, vapur.

II- Türemiş Adlar: En az bir türetme eki almış adlardır.

ÖR: çaydan-lık, akı-n, sav-cı, uğra-ş, kes-ki

III- Birleşik Adlar: İki sözcüğün biraraya gelmesiyle oluşan adlardır.

ÖR: dedikodu, yüzbaşı, gecekondü; ateşkes, basımevi, gülhane, kaptıkaçtı

2. SIFATLAR (ÖNADLAR)

³Doğan Aksan (Yöneten), *Sözcük Türleri*, TDK, 1983, s.55.

⁴Doğan Aksan (Yöneten), *Sözcük Türleri*, TDK, 1983, s.56.

Sıfatlar, adların niteliklerini, ne durumda olduklarını, çoğu kez sayılarını, ölçülerini gösteren, soran ya da belirten sözcüklerdir⁵. Bu özelliklerin ortaya çıkması için sıfatlar adın önüne getirilir.

2 a) Sıfat Tamlamaları : Sıfatlarla adlardan oluşan tamlamaya verilen addır. Ad tamlamalarında olduğu gibi sıfat unsuru tamlayan, ad unsuru tamlanan durumundadır. "Sıfat tamlamaları birer ad hükmündedir ve adların aldığı çekim eklerini alabilirler" ⁶

ÖR: *Genç yakışıklı tertemiz giyimli bir* (adam) önümde belirdi.
Soluk, süzgülün, ince bir (yüz) karşımda duruyordu.

2 b) Niteleme Sıfatları : Varlıkların durumlarını, biçimlerini, renklerini kısaca nasıl olduklarını bildiren sözcüklere verilen addır⁷. "nasıl" sorusunun karşılığı olan sıfatlardır.

ÖR: * *kara* tavuk, *kırmızı* elbise (renk)
* *güzel* çocuk, *iyi* evlat (belirgin nitelik)
* *tatlı* elma, *acı* biber (duyularla algılanan nitelik)
* *uzak* ev, *derin* kuyu (yüzölçümü ya da zaman nitelik ve ilgileri)
* *kör* Hamdi, *topal* Osman (fiziksel ya da bedensel nitelik)
* *çabuk* iş, *yavaş* araba (türlü nitelikler)⁸

2 c) Belirtme Sıfatları : Adları sayı belirterek, soru sorarak ya da gösterme yoluyla, kimi zaman da belgisiz olarak belirten sıfatlardır.⁹

I- İşaret (Gösterme) Sıfatları : Adları göstererek belirten sıfatlardır. Bunları işaret zamirleriyle karıştırmamak gerekir. "hangi" sorusunun karşılığı olan sıfatlardır.

ÖR: *bu* ev, *şu* araba, *o* köy.

II- Soru Sıfatları : Adları soru yönünden belirten sıfatlardır. Bunları soru zamirlerinden ayırmak gerekir. "hangi, kaç, kaçınıcı, ne, neden, nasıl" gibi sözcüklerden oluşur.

ÖR: Kimse *ne* iş tutacağını bilmiyordu. *Hangi* kalem senindi ?
Kaç liralık fatura kesilecek?(sıfat) Saati *kaç*a aldınız? (zamir)

⁵Doğan Aksan (Yöneten), *Sözcük Türleri*, TDK, 1983, s.68.

⁶Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK, Ankara, 1986, s.343.

⁷Doğan Aksan (Yöneten), *Sözcük Türleri*, TDK, 1983, s.78.

⁸ A. N. Kononov, *Grammatika sovremennego turetskogo literaturnogo yazıka* (Çağdaş Türk Edebî Dilinin Grameri), Akademiya Nauk SSSR. İnstitut vostokovedeniya, Moskva-Leningrad, 1956, , s.255.

⁹Doğan Aksan (Yöneten), *Sözcük Türleri*, TDK, 1983, s.80.

III- Belgisiz (Belirsiz) Sıfatlar : Bir adı ona kesinlik kazandırmaksızın beliten sıfatlardır. "bir, hiç, birtakım, birkaç, birçok, her, biraz, bazı, çoğu, kimi, herhangi, filan, falanca, fazla, bütün, öteki, hep, nice" gibi sözcükler dilimizde belgisiz sıfat görevi görürler. "hangi" sorusunun karşılığı olan sıfatlardır.

ÖR: *Bir bayram günü çoğu zaman tüm insanlar herhangi bir gün*

IV- Sayı Sıfatları : Sayı adları, başka bir adın sayısını, ölçüsünü, sırasını belirtmek üzere sıfat olarak kullanılırlar.

A. Asıl Sayı Sıfatları: Adların kesin sayılarını belirtir. Bütün doğal sayılar asıl sayı sıfatı görevinde kullanılır. "kaç" sorusunun karşılığı olan sıfatlardır.

ÖR: *on iki ay, bir paket şeker, yüz iş günü*

B. Sıra Sayı Sıfatları: Belirttikleri adların sıralarını gösteren sıfatlardır. *-ıncı (-inci)* ekinin asıl sayılara getirilmesiyle yapılır. "kaçıncı" sorusunun karşılığı olan sıfatlardır.

ÖR: *üçüncü şahıs, beşinci sınıf, on yedinci koltuk*

C. Üleştirme Sayı Sıfatları: Adların bölüştürme, paylaşırma anlamlarını vererek sayılarını belirten sıfatlardır. (+ş)+ar * ekinin asıl sayılara getirilmesiyle yapılır. "kaçar" sorusunun karşılığı olan sıfatlardır.

ÖR: *birer silgi, üçer kalem, beşer ev, altışar sinema bileti, yedişer kutu, onar bin lira, yüz biner konut,*

NOT: +ar ekindeki +ş+ ünsüzü hakkında şu bilgileri ekleyebiliriz:

Sesliyle biten sayılardan sonra bu ek yapılk genişlemesi (türeme) ile -şer olur ve bir koruma sesdeşi (yardımcı ses) almış gibi görünür... Besbelli bu ses beş sayısından beş+er, altı+şar, yedi+şer şeklinde sıçrama ile geçmiştir ¹⁰

"İkirer, altırar ygirmi, yitirer (yitişer)" ¹¹

Ç- Kesir Sayı Sıfatları: Belirttiği adların sayısını kesirli olarak gösteren sıfatlardır. Kalma(Bulunma) durum eki *-da(/-de)* almış bir sayı adının başka bir sayı adıyla tamlama ve bu tamlamanın bir ada tamlama olmasıyla kullanılır. "kaçta kaç" sorusunun karşılığı olan sıfatlardır.

ÖR: *yüzde yüz kâr artışı, dörtte bir pay*

¹⁰Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK, Ankara, 1986, s.355.

¹¹Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev: Mehmet Akalın), TDK, Ankara, 1988, s.75.

D- Topluluk Sayı Sıfatı: Belirttiği adların birden fazla olduğunu bildiren sıfatlardır. (+i)+z ekinin asıl sayı sıfatına getirilmesiyle oluşturulur.

ÖR: *ikiz çocuk, beşiz oğlan, dördüz kedi yavrusu*

2 ç) Sıfatlarda Küçültme :

Küçültme ekleri denilen eklerle sıfatların anlamlarında azalma, küçülme kimi kez de okşama belirlemekte ve bu birlekte kullanıldığı adı da etkilemektedir. Küçültme +*cık*, +*ca*, +*msı*, +*mtırak*, +*rak* ekleriyle yapılır.

ÖR: *küçü+(k)+çük* tabure, *derin+ce* kuyu, *yeşilim+tırak* gömlek, *acı+msı* biber

2 d) Sıfatlarda Pekiştirme:

Çoğunlukla niteleme sıfatları, niteledikleri adın anlamını güçlendirmek amacıyla pekiştirmede kullanılır. Pekiştirme iki türlü gerçekleşir:

I- Ses Değişikliği Yoluyla: Sıfatın birinci hecesine /m/p/r/s/ ünsüzlerinden biri getirilerek yapılır.

ÖR: *be-m-beyaz* kâğıt, *ka-p-kara* cam, *te-r-temiz* ceket, *pe-s-pembe* rüya

II- İkileme (Yineleme, Tekrar) Yoluyla: İkileme sıfatın anlamını yaygınlaştırır ve özellikle çoklu (çoğul) halinde adlara gelirler.¹²

ÖR: *çağıl çağıl* su, *türlü türlü* yemek (aynı kelime ile ikileme)
kırık dökük ev, *güçlü kuvvetli* çocuk (yakın anlamlı ikileme)

2 e) Sıfatlarda Karşılaştırma:

Karşılaştırma, iki nesneden birinin taşıdığı niteliğin daha az ya da daha çok oluşuna göre ölçüsünü saptamaktadır. " *daha*, *çok*, *pek*, *en* " zarfları ile yapılır.

ÖR: *daha* iyi ayakkabı (üstünlük), *en* iyi ayakkabı (en üstünlük),
çok iyi ayakkabı(aşırılık), *pek* iyi ayakkabı (aşırılık)

2 f) Yapılarına göre sıfatlar:

I- Basit sıfatlar: Ek almamış sıfatlardır.

ÖR: *düz* (yol), *az* (para), *bu* (ev)

II- Türemiş sıfatlar:

ÖR: *uzun-luk* (birimi), *büyü(k)-cek* (halı)

¹²Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK, Ankara, 1986, s.349.

III- Birleşik sıfatlar:

ÖR: açık göz (müşteri) boşboğaz (adam) cingöz (çocuk)

3. ZAMİRLER (ADILLAR)

Adların yerini tutan, kişi, soru, gösterme ve belgisizlik kavramları taşıyan kelimelerdir. Zamirler adlar gibi ad durumlarına girerler. Bir adla birlikte tamlama kurarlar. Yine diğer adlar gibi cümlede özne, nesne, tümleç ve yüklem olurlar.

Zamirler, "*bence, sence, kendince, bunca, şunca, bencileyin*" kelimelerinde olduğu şekilde zarf durumuna geçebilirler. İlgili eki olan *-ki* 'nin zamire gelmesiyle tamlamanın tamlanan unsuru atılır: "*benim kalemim=benimki*"

3 a) Kişi Zamirleri: Kişi adlarının yerini tutan kelimelerdir. Bu zamirlerde "söyleyen, dinleyen ve adı geçen" şahıslar "ben, sen, o" ve çokluklarıyla "biz, siz, onlar" şeklinde sıralanırlar. Durum ekleri alarak çeşitli anlamlar yüklenirler.

ÖR: *Ben* görevimi yaptım. *Beni* okuldan aradılar.
Bana yine iş çıktı. *Bende* olmayan birşey sordu.
Benden ne istediklerini bilmiyorum. *Benim* odamda sigara içilmez.

3 b) Dönüşlülük Zamiri : Yapılan işin, yapana döndüğünü gösteren, veya söz içinde öncülü kişiyi daha ziyade belirtmeye yarayan zamirlerdir¹³ "*kendi*" kelimesinden oluşur.

ÖR: *Kendi kendini* yaktı. *Kendinde* değildi.

3 c) Gösterme Zamirleri: Varlıkları, genellikle adlarını söylemeden, göstererek belirten kelimelerdir. Dilimizde "*bu, şu, o*" ve çokluklarıyla "bunlar, şunlar, onlar" kelimeleri gösterme zamirlerini oluştururlar. Diğer zamirler gibi ad durum ekleri alırlar. Bu zamirlerde kaynaştırma harfi (zamid n'si) kullanılır: *bu-n* -dan, *şu-n* -u, *o-n* -da. Bu zamirleri gösterme sıfatlarıyla karıştırmamak gerekir. Aralarındaki tek fark sıfatın bir ada bağlı olmasıdır.

Öteki, beriki kelimeleriyle böyle ve öyle kelimelerinin iyelikli hali olan böylesi ve öylesi kelimeleri de gösterme zamiri olarak kullanılır.

ÖR: *Bu* ev satılık değilmiş.(sıfat)
Damdaki kiremitler kırılmış. *Bu*, evin aleyhine bir durumdur. (zamid)

¹³Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK, Ankara, 1986, s.315.

Böylelerine güvenip de sokağa çıkılır mı hiç ?

Bu işe ben başladım. *Ötekini* de sen bitir.

3 ç) Belgisiz Zamirler: Kesinlikle bir kişi, bir nesne göstermeksizin adların yerine kullanılan, adları belirsiz biçimde karşılayan kelimelerdir. Dilimizde "*herkes, kimse, kimi, kimisi, biri, birisi, çoğu, hepsi, bazı, falan, filan, birkaçı, birazı, birçoğu, başkası, birtakımı, insan, adam, şey*" gibi kelimeler belgisiz zamir görevini üstlenmiştir. belgisiz zamirler, kişi zamirleri kadar çok kullanılır. Belgisiz sıfatlarla bunları karıştırmamak gerekir.

ÖR: *Bazıları* böyle söylemiyor. (zamir)

Bazı insanlar böyle söylemiyor. (sıfat)

Kapıda bekler de *kimseyi* içeri göndermem.

Bunu *herkes* gibi ben de bilirim.

3 d) Soru Zamirleri : Soru yoluyla adların yerini tutan kelimelerdir. Başlıcaları "*neye, neyi, neden, kim, kimi, kaç, kaçtan, hangisi, hangisinin*" kelimeleridir. Bütün zamirler gibi ad soylu kelimelerin tüm özelliklerini alırlar.

ÖR: Limonu *kaçtan* aldınız ? (zamir)
Kimdi bu?

Limonu *kaç* liraya aldınız ? (sıfat)
Ötekiler hangileridir acaba ?

3 e) Ek biçiminde zamirler:

I- İyelik zamirleri: Daha önce ekler konusunda anlatılan iyelik ekleridir.

ÖR: * Benim kitabım ı yayınladılar.
* Çocuk senin evin i gösteriyordu.
* Tüm para, onun çantası ndaymış.
* Bizim mahallemiz de doğal gaz yok.
* Sizin bahçeniz e kediler mi dadanmış?
* Bu araba, onların arabası değilmiş.

II- -ki zamiri: İsim tamlamalarında tamlananın yerine geçen ek halinde bir zamirdir. Sıfat yapan *-ki* ekiyle karıştırmamak gerekir.

ÖR: Emre'nin kitaplığı hayli büyükmüş. Onunki de bir şey mi? Yalçın'ınki Emre'yi ikiye katlar. (zamir -ki'si)

Kapıdaki kedi, sıırıslıklam olmuş. (sıfat yapan -ki)

3 f) Yapılarına göre zamirler:

I- Basit zamirler:

ÖR: ben, biz, şu, o, kim vb.

II- Türemiş zamirler:

ÖR: öteki, beriki vb.

III- Birleşik zamirler:

ÖR: birçoğu, birkaçı, herkes vb.

4. ZARFLAR (BELİRTEÇLER)

Fiillerin ya da fiilimsilerin, sıfatların, zarfların anlamlarını zaman, yer ve yön, durum, nicelik, soru kavramlarıyla belirleyen ya da sınırlayan kelimelere zarf denir ¹⁴

4 a) Zaman Zarfları : Fiillerin ya da fiilimsilerin anlamlarını zaman yönünden belirleyip sınırlayan kelimelerdir. "*Ne zaman ?*" sorusunun yükleme sorulması ile bulunabilir.

ÖR: *Dün* gelip bugün gitti.

Henüz yazamadım, şimdi yazmaya başladım.

Sabahleyin çıkıp *akşamleyin* dönüyor.

4 b) Yer ve Yön Zarfları: Fiilleri ya da fiilimsileri yer ve yön bakımından beligen hale getiren zarflardır. "*Ne yöne ?*" sorusunun yükleme sorulması ile bulunabilir.

ÖR: Adam soğuk olduğu halde *dışarı* çıktı.

Anayola çıkmak için *geri* gideceksiniz

Gemi yanlış yüklendiği için *yan* yattı.

4 c) Durum zarfları : Fiiller ve fiilimsilerin anlamlarını durum yönünden belirten kelimelerdir. "*Nasıl ?*" sorusunun yükleme sorulmasıyla bulunabilir.

ÖR: Kalbi, heyecandan *küt küt* atıyordu.

Sınavı kazanmasını *sevinçle* karşıladım.

Toplantıdan *sessizce* ayrıldığını sonra farkettilik.

4 ç) Nicelik (Azlık-Çokluk) Zarfları : Bir sıfatın, bir fiilin, fiilimsinin ya da başka bir zarfın anlamını azlık-çokluk bakımından belirleyen zarflardır. "*Ne kadar, ne miktarda ?*" sorularının yükleme sorulmasıyla bulunabilir.

ÖR: *Sirke gibi ekşi* erik yiyerek midasını ağrıttı.

¹⁴Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s.273.

Bu kadar çalıştığı halde köşeyi dönemedi.
Taraftarlar yenilgileri *çok fazla* önemsiyor.
Bu sıralarda arkadaşlarla *sık sık* görüşüyoruz.

4 d) Soru Zarfları: Bir sıfatı, bir fiili, bir fiilimsiyi ya da zarfı soru yoluyla belirleyen zarflardır.

ÖR: O adam burulurda *ne* dolaşıp duruyor?
Bu endişeye yürek *nasıl* dayansın.
Ne diye kendini yorarsın elâlemin çocuğu için ?
Niçin baktın bana öyle?

4 e) İşaret Zarfı: Fiillere ve fiilimsilere gelerek gösterme anlamı içerir.

ÖR: Trenden indi, *işte* geliyor.

4 f) Yapılarına göre zarflar:

I- Basit zarflar:

ÖR: dün, çok, gece, en, pek vb.

II- Türemiş zarflar:

ÖR: akşamleyin, ansızın, erken, yazın vb.

III Birleşik zarflar:

ÖR: birçok, bugün, biraz, şimdi vb.

IV- Gruplaşmış (öbekleşmiş) zarflar:

aşağı yukarı, bazı bazı, ikide bir, pek çok vb.

5. EDATLAR (İLGEÇLER)

Tek başlarına anlamları olmayan, ancak cümle içinde diğer kelimelerle birlikte kullanıldıklarında anlamları ortaya çıkan kelimelerdir.

5 a) Birliktelik ve Araç Edatı: *ile* (+y+la/+y+le, +la/+le)

ÖR: Yakında, arkadaşı(*yla*) *ile* turistik geziye çıkacak.

Ankara'ya ancak uçak(*la*) ile çabuk ulaşabilirsin.

5 b) Sebep Edatları: *için, dolayı, ötürü, üzere*

ÖR: *Okula geç geldiği için* dersi kaçırdı.
Uçağın arıza yapmasından ötürü uçuş ertelendi.

5. c) Benzerlik Edatı: *gibi*

ÖR: Halk içinde muteber bir nesne yok *devlet gibi*
Olmaya devlet cihanda *bir nefes sıhhat gibi*
(Muhibbî[Kanunî Sultan Süleyman] XVI.Yüzyıl)
Çocuk gibi hüngür hüngür ağladı.

5 ç) Miktar Edatı: *kadar*

ÖR: *Bu kadar* yıl olmuş görüşmeyeli.

5 d) Zaman Edatları: [-den] *beri, önce, sonra*

ÖR: *Şirket, 1963'ten beri* pamuk işleme işinde faaliyet göstermektedir.
Gençlik, yirmi beşten sonra yerini orta yaşlılığa bırakır.

5 e) Yer ve Yön Edatları: *-e karşı, -e doğru, -den yana*

ÖR: *Koruluktan yana* ev yapalım.
İki kardeş liseye doğru yavaş adımlarla ilerliyorlardı.

5. f) Yapılarına göre edatlar:

I- Basit edatlar:

ÖR: *gibi, için, beri, kadar, ait, rağmen vb.*

II- Türemiş edatlar:

ÖR: *üzere, sonra, önce, ötürü, dolayı vb.*

6. BAĞLAÇLAR

Tek başlarına anlamları olmayan, ancak eş görevli kelime, kelime grubu ya da cümleleri birbirine biçimce ve anlamca bağlamaya yarayan kelimelerdir.

6 a) Sıralama Bağlaçları: (ve, ile)

ÖR: Evin beyi *ile* hanımı tatile çıkmışlar.
Kadın aşağı indi *ve* kapıyı kocasına açtı.

6 b) Denkleştirme Bağlaçları: *veya, ya da, yahut* sözcükleri kullanılır.

ÖR: Ali *veya* Sırrı tiyatro oyununa benimle gelir mi?
Olmak *ya da* olmamak (Shakespeare'in Hamlet'inden)

6 c) Karşılaştırma Bağlaçları: *ya...ya, (da)de...da(de), hem...hem, ne...ne, ister...ister, gerek...gerek* sözcüklerinden oluşur.

ÖR: * *Ya* bu deveyi güdersin, *ya* bu diyardan gidersin (birini tercih etme)
* Uçakla *da* otobüsle *de* gidiyebilir bir yerdir.(eşit olma)
* *Hem* konuşuyor *hem de* yemek yiyordu.(eşit olma)
* *Ne* tuzluda *ne* tatlıda gözü var (tercih etmeme ve olumsuz olma)
* *İster* evde otur, *ister* bizimle gel, farketmez.
* *Gerek* yakınları, *gerek* hastane personeli olsun, yardımlarını esirgemediler

6 ç) Cümle Bağlayıcıları: *ancak, fakat, ama, lâkin, çünkü, zirâ, halbuki, oysa*

ÖR: Ayakkabılar ucuz *ama* ayağıma göresi yok.(karşıtlık)
İnsan susuz yaşayamaz. *Çünkü* vücudunun dörtte üçü sudan oluşur.(sebep)
Evi satacağını söylüyordu. *Oysa* hâlâ oturuyor. (karşıtlık)

6 d) Ki Bağlacı: Bu ayrı yazılan ki'dir. Ek halindeki ki ile karıştırmamak gerekir. Cümleleri birbirine bağlar.

ÖR: Akşam evdekilere dedim *ki* : "Hava güzelken, sahile dolaşmaya inelim."
(evde-*ki* -ler: Burada zamir -ki'sidir.)

6 d) Yapılarına göre bağlaçlar:

I- Basit bağlaçlar:

ÖR: ve, de, ama, ile, bile, lakin, hem vb.

II- Türemiş bağlaçlar:

ÖR: ancak, açıkçası, kısacası vb.

III- Birleşik bağlaçlar:

ÖR: oysa, öyleyse, yoksa, halbuki, veyahut, sanki vb.

IV- Gruplaşmış (öbekleşmiş) bağlaçlar:

ÖR: ya da, hem de, tut ki, şu var ki, o halde vb.

7. ÜNLEMLER

Sevinme, üzüntü, kızgınlık, acıma, şaşma gibi ansızın beliren duyguları, birtakım tabiat seslerini yansıtmaya yarayan kelimeleridir.

Ünlemler her dilde var olan kelimelerdir. Bu kelimeler doğrudan doğruya ünlem olan kelimeler olduğu gibi, dilek, buyruk, dua kavramı taşıyan kelimeler, cümleler de ünlem görevinde kullanılabilir.

7 a) Asıl Ünlemler:

ÖR: *Aaa*, o da ne!

Eee, anlat bakalım!

Hah şöyle, şimdi oldu!

Vay efendim, kimler gelmiş!

7. b) Diğer Ünlemler:

ÖR:: *Allah allah !.... Ne yaptık şimdi!*

Bırakın Allah'ını seversen !

Buyrun efendim !

Mükemmel ! Tam isabet!

ÖNERİLEN KAYNAKLAR

- AKSAN, Doğan (Hazırlayan) (1983), **Sözcük Türleri**, TDK, Ankara, 2. Baskı, 288 s.
- ALTUN, Mustafa -DEMİRBİLEK, Salih-KALFA, Mahir-ÖZTÜRK, Erol (2005), **Ses ve Şekil Bilgisi**, İstanbul, Lisans Yayınları, 100 s.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1940), **Ana Hatları ile Türk Grameri**, İstanbul.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1986), **Türkçenin Grameri**, TDK, Ankara, 2. Baskı, 628 s.
- BİLGEGİL, Kaya (1984), **Türkçe Dilbilgisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul
- BOZKURT, Fuat (1995), **Türkiye Türkçesi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 552 s.
- DELİCE, H. İbrahim, (2003), **Türçe Sözdizimi**, Kitabevi, İstanbul, 248s.
- DEMİRAY, Kemal (1964), **Türkçe Dilbilgisi**, Ankara.
- DEMİRCAN (1977), Ömer, **Türkiye Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri**, TDK, Ankara
- DENY, Jean (1992), **Grammaire de la Langue Turque, Dialecte Osmanli**, Paris, 1920, 1216 s.
- EDİSKUN, Haydar, **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 407 s.
- DENY, Jean (1941), **Türk Dili Grameri, (Osmanlı Lehçesi)**, Çev.: ELÖVE, A.U., İstanbul
- DENY, Jean (1995), **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları, (Çeviren: Oytun ŞAHİN)**, TDK, Ankara, XII+164 s.
- DİLMEN, İbrahim Necmi (1930), **Türkçe Gramer**, İstanbul, 2 cilt.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1976), **Tümcebilgisi**, TDK, Ankara, 522+2 s.(doğru-yanlış cetveli).
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1988), **Türkçede Sözcük Yapma Yolları**, Ankara, 1962.
- EDİSKUN, Haydar (1992), **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 4. Baskı, 407 s.
- ELÖVE, Ali Ulvi (Çeviren), (Jean DENY) (1941), **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**, TDK, İstanbul, XXII+1142+İlave Doğru-Yanlış Cetveli)+XLI+A-G (İçindekiler).
- EMRE, Ahmed Cevat (1945), **Türk Dilbilgisi**, TDK, İstanbul, XIX+613 s.
- ERGİN, Muharrem (1985), **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 5. Baskı, XXVIII+407 s.
- GABAIN, Annamarie (1988) , **Eski Türkçenin Grameri**, (Çeviren: Mehmet AKALIN),

- TDK, Ankara, XXIII+313 s.
- GENCAN, Tahir Nejat (1966), **Dilbilgisi**, TDK, İstanbul, XV+412 s, (2001), Ayraç Yayınları .
- GÖKNEL, Yüksel (1974), **Modern Türkçe Dilbilgisi**, İzmir
- GÖKSEL, Aslı-KERSLAKE, Celia (2005), **Turkish: A Comprehensive Grammar**, Routledge, 580 s.
- GRÖNBECH, K. (1995), **Türkçenin Yapısı**, (Çeviren: Mehmet AKALIN), TDK, Ankara, 148 s.
- HACIEMİNOCLU, M. Necmettin (1984), **Türk Dilinde Edatlar**, Milli Eğitim Bak., İstanbul, 3. Baskı, VIII+335+1 s.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1991), **Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller (En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar)**, Kültür Bak., Ankara, 279 s.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1981), **Türk Dilinde İkileme**, TDK, Ankara, 2. Baskı, 120 s.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1972), **Türkçenin Sözdizimi**, Ankara
- KARAHAN, Leyla (1991), **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARAAĞAÇ, Günay (2003), **Çağatayca El Kitabı**, Akçağ Yayınları.
- KOÇ, Nurettin (1996), **Yeni Dilbilgisi**, İstanbul.
- KONONOV, A. N (1956), **Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka**, Akademiya NAUK SSSR Institut Vostokovedeniya, Moskva-Leningrad, 569 s. (Tıpkıbasım (2001), Multilingual, İstanbul)
- KORKMAZ, Zeynep (1994), **Türkçede Eklerin Kullanılmış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları**, TDK, Ankara, Üçüncü baskı, X+92 s.
- KORNFILT, J. (1997), **Turkish**, London: Routledge.
- KUTLUK, İbrahim (1976), **Sözcük Türleri I**, (D. AKSAN-N.ATABAY-S.ÖZEL ile), Ankara
- KÜKEY, Mazhar (1975), **Türkçenin Sözdizimi**, Ankara
- LEWIS, G.L. (1967), **Turkish Language**, Oxford University Press.
- MENINSKI, F. a Mesgnien (1680), **Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae Institutiones seu Grammatica Turcica**, Viyana [Simur Kitabevi, İstanbul, 2000 (Tıpkıbasımı)].
- MUNGAN, Güler (2002), **Türkçede Fiillerden Türetilmiş İsimlerin Morfolojik ve Semantik Yönden İncelenmesi**, Simurg Yayınları.

- ÖZEL, Sevgi (1976), **Sözcük Türleri II**, (D. AKSAN-N.ATABAY ile), Ankara.
- ÖZEL, Sevgi (1977), **Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Birleştirme**, Ankara.
- SWIFT, Llyod B. (1963), **A Reference Grammar of Modern Turkish**, Indiana University, Bloomington, Mouton and Co. The Hague, Netharlands, 267 s.+4 Analyses (Tables).
- ŞİMŞEK, Rasim (1987), **Örneklerle Türkçe Sözdizimi**, Trabzon.
- TEKİN, Talat (1988), **Orhun Yazıtları**, TDK, Ankara, XIV+200+23+4 s.(Yazıtların Kopyası)
- TEKİN, Talat (1994), **Türkoloji Eleştirileri**, Doruk Yayınları, Ankara.
- TİMURTAŞ, Faruk K. (1987), **Osmanlı Türkçesi Giriş I (Eski Yazı—Gramer—Aruz—Metinler)**, Umur Reklamcılık ve Matbaacılık, İstanbul, 9. Baskı, XVI+232+176 s.
- TİMURTAŞ, Faruk K., **Osmanlı Türkçesi Grameri III (Eski Yazı ve İmlâ—Arapça—Farsça—Eski Anadolu Türkçesi)**, Umur Reklamcılık ve Matbaacılık, İstanbul, 3. Baskı, XV+469 s.
- TİMURTAŞ, Faruk K. (1983), **Osmanlı Türkçesi Grameri III** , (5. Baskı), Umur Reklâmıcılık, İstanbul
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994), **Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl (Gramer-Metin-Sözlük)**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- ŞAHİN, Hatice (2003), **Eski Anadolu Türkçesi**, Akçağ Yayınları.
- UNDERHILL, R. (1976), **Turkish Grammar**, Mass:The MIT Press.